

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav české literatury a komparatistiky

Dějiny české literatury a teorie literatury

Anna Stejskalová

**Podoby autobiografických forem**

***Přestupný rok – Disiecta membra – Let let***

**The Forms of Autobiography**

***Přestupný rok – Disiecta membra – Let let***

Teze disertační práce

Vedoucí práce: PhDr. Michael Špirit Ph.D.

2016

## Na úvod

Záměrem této disertační práce je rozšířit perspektivu, jíž lze nahlížet fenomén autobiografie (autobiografičnosti) a tzv. autobiografických žánrů, aniž bychom si dělali nárok na absolutní výčet děl či jejich charakteristik. Rozbor literárních prostředků, jež jsou autobiografickým formám vlastní, je následně využit při detailní analýze tří děl. Jde o *Přestupný rok* Jiřího Koláře, *Disiecta membra* Jana Zábrany a *Let let* Josefa Hiršala a Bohumily Grögerové. Texty byly vybrány na základě dobové spřízněnosti a pro svou žánrovou transgresivitu, jež vede čtenáře k revizi definice autobiografie. Interpretace těchto děl pro nás představuje praktické ověření závěrů stanovených v teoretické části práce.

V první kapitole rozebíráme tradiční rozdělení na autobiografické formy „literární“ a „neliterární“ a samotné označení „autobiografické žánry“. Dále se věnujeme literárním prostředkům autobiografie, charakterizujeme autobiografické Já a jeho paměť i specifika jeho jazyka. Závěr kapitoly představuje přehled teoretického uvažování o daném problému v českém literárněteoretickém prostředí, přičemž se zaměřujeme na prvky, jež jsme si zvolili pro analýzu za klíčové – autobiografické Já, „pravdivost“ autobiografického textu, „autenticita“ a formální prostředky autobiografie. Následující trojice kapitol předkládá podrobnou interpretaci jednotlivých textů. Podkapitoly jsou zacíleny na odlišné rysy děl, pomocí nichž můžeme definovat co nejpřesněji charakter té které autobiografické knihy ve vztahu k jejímu subjektu. V závěru poukazujeme na styčné body v povaze daných autobiografických subjektů i jejich témat, avšak i na vrozenou významovou otevřenost autobiografických forem obecně. Přítomné teze jsou uspořádány dle členění kapitol disertační práce.

## Teorie

### Autobiografie literární a neliterární

Prvním řešeným problémem je dělení autobiografií (chápáno ve smyslu označení několika žánrů, tj. deníků, konfesí, dopisů, memoárů a životopisů) na tzv. „literární“ a „neliterární“. Laura Marcusová uvádí, že nedůvěra k autobiografiím „literárním“ je dána historicky (Marcusová 1994). Zdůrazňuje tradici 19. století, kdy nutnou podmínkou k napsání autobiografie byl výjimečný charakter a úspěch jejího autora. Proklamovaná objektivní platnost autobiografií byla příčinou, proč byly považovány za pozitivistický prostředek ke zkoumání obecných zákonitostí lidského života. Jeden z prvních teoretiků autobiografie, sociolog Wilhelm Dilthey, ji řadil k historickým disciplínám a za příklady textů, které mohou pomoci osvětlit vztah reality a „žité skutečnosti“, uváděl autobiografie J. W. Goetha, J. J. Rousseaua a sv. Augustina (Dilthey 1989).

Mezi 16. a 18. stoletím se deníková forma využívala především k záznamům neumělecké povahy (Nussbaumová 1988), na přelomu 17. a 18. století se však rodí pocit intimity a mění se i účel deníkových záznamů. Autobiografický subjekt se svěřuje svému textu, neboť v psaní nachází útěchu, text pro něj představuje partnera v komunikaci.

S motivem důvěrného sdělování událostí je v téže době spojován rozvoj epistolárního románu. Do popředí se zde dostává popis emocí vyprávěcího subjektu a také se mění žánr dopisu. Nepřináší jen informace, ale může být, jako například v *Nebezpečných známostech* (1782), prostředkem svádění i vyhlášení války.

Na přelomu 19. a 20. století autobiografie nadále vyjadřují jedinečnost subjektu pomocí různých uměleckých prostředků daného období, deníkoví vypravěči například často využívají motivů fragmentu.

Úvahy nad hranicí mezi „literárností“ a „neliterárností“ pokračují i ve dvacátém století. Philippe Lejeune v eseji *Autobiografický pakt* (Lejeune 1989) požaduje u autobiografických forem „prokazatelnou identitu mezi *autorem*, *vypravěčem* a *postavou*“. V případě deníků dále tvrdí, že by zde autor neměl konstruovat podobně jako v jiných žánrech, respektive že by měl veškeré úpravy provádět okamžitě (Lejeune 2009).

Polemicky se k Lejeunovým požadavkům staví James Olney (Olney 1989). Odmítá jednotu subjektů spojených s dílem a také schopnost čtenářů je od sebe odlišovat. Olneyho stanovisko konvenuje našemu zkoumání. V práci nebudeme rozlišovat mezi „pravdivostí“ neboli „neliterárností“ a „fiktivností“ neboli „literárností“, ale budeme uvažovat o různé míře stylizace autobiografických forem. Zároveň tvrdíme, že autobiografické stylizace je využíváno i v jiných žánrech. Například epistolární román pracuje s prvky korespondence jen formálně, avšak postupuje dle románové dějové linie, včetně rozuzlení zápletky. Naopak deník využívá reálných jmen či skutečností týkajících se subjektu. Nicméně i tento deník budeme považovat především za artefakt, a ne za fakt, z čehož plyne i odpovídající způsob hodnocení. Hledisko stylizace nám dovoluje nezabývat se pravdivostí zobrazovaného – jež není smyslem textu – a upřímností autora, ale textově relevantnějšími otázkami estetické kvality a schopností autora vytvořit funkční subjekt. Avšak nepopíráme, že právě určení míry stylizace je jedním ze zásadních motivů při interpretaci autobiografických forem a příčinou jejich obliby.

### **Autobiografie – žánr, nebo motiv?**

Podkapitola se zabývá otázkou, zda je možné hodnotit tzv. „autobiografické žánry“ jako celek. Vycházíme z úvah Paula de Mana, který tvrdí, že hodnotit každou z autobiografických forem dle týchž kritérií není možné. Tvrdí, že autobiografie je „figura čtení či porozumění, která se do určité míry vyskytuje ve všech textech“ (de Man 1984: 72–73). Tuto figuru lze vyjádřit i pomocí teorie mluvních aktů. John Searle uvádí, že podstatný při tvorbě je vždy ilokuční postoj autora (Searle 1975). V případě autobiografických forem jde o snahu vyprávět o sobě samém, ať již je vyprávění prezentováno formálně jako deník, konfese, dopis či životopis. Domníváme se, že požadavek identity autora a subjektu, jak jej popisuje Lejeune (Lejeune 1989), lze v praxi obtížně prokázat, ale o postoji autora k vlastnímu dílu uvažovat lze. Vzhledem k rozmanitosti textů, jež mohou tuto figuru obsahovat, volíme namísto spojení autobiografický žánr termín autobiografická forma, neboť autobiografické knihy nelze mnohdy zařadit jen do jedné žánrové skupiny. Charakteristický postoj autobiografického subjektu se může projevat i ve struktuře jiných žánrů. Za příklad takového hraničního textu lze považovat *Knihu neklidu* (1982) od Fernanda Pessoa.

Může být čtena jako deník, báseň v próze, literární kontempace, ale i jako komentář subjektu k vlastnímu dílu a jeho stylizaci.

### **Literární prostředky autobiografie**

V této podkapitole navazujeme na tvrzení Paula de Mana o autobiografii jako rétorické figuře a tvrdíme, že určujícím rysem dané formy je stylová jedinečnost (Starobinski 1980) konkrétního textového subjektu neboli autobiografického Já, neboť vše, co je v narativu obsaženo, je modelováno možnostmi jeho média, včetně lexika, syntaxe, použitých motivů, témat a pojetí času a prostoru.

Beatrice Didierová v monografii *Journal intime* (Didierová 1976) udává jakožto klíčové pro deníky a autobiografie obecně motivy samoty, deníku jako útočiště a návratu do dětství. V našem zkoumání jsou zmíněné prvky zásadní pro interpretaci *Disiecta membra* i *Letu let*. Dále zde tvrdíme, že autobiografickým formám je společná apostrofa druhého, byť by jím měl být sám subjekt či jeho deník. Dalším sdíleným motivem autobiografických forem je vědomí určité krize. Gustav René Hocke označuje za častou příčinu nárůstu počtu deníků společenskou krizi (Hocke 1963), což platí i pro československý kontext druhé poloviny minulého století. Karl Weintraub rozšiřuje toto tvrzení o motiv krize osobnostní (Weintraub 1975), Beatrice Didierová pak o motiv krize tvůrčí (Didierová 1976). Všechny jmenované motivy jsou důležité i pro tuto práci.

### **Autobiografické Já a jeho paměť**

Tato podkapitola je věnována popisu jednoho z charakteristických rysů autobiografického subjektu. Autobiografické Já se snaží zachytit svou subjektivní zkušenost (Gusdorf 1980), což je vede k experimentům na rovině lexikální, syntaktické, morfologické, motivické a tematické. Při definici pojmání času v konkrétních textech se opíráme o dvě metafory paměťového modelu představené Jamesem Olneym (Olney 1998): proces vyhrabávání (*rummaging*) a proces spřádání (*weaving*). Olney usouvztažňuje první model se staršími autobiografiemi, například s texty Rousseauovými nebo Augustinovými, a definuje jej jako představu fixní mysli, z níž lze dolovat vzpomínky na základě vůle subjektu. Pro autobiografie moderní, v nichž se především uplatňuje druhý model, je dle Olneyho typické spřádání řetězců asociací a

hodnocení, události jsou myslí subjektu zároveň nahlíženy a reinterpretovány. Minulost v těchto textech nelze oddělit od přítomnosti, neboť přítomné události vedou subjekt k minulosti a jeho vzpomínka je formována přítomnou zkušeností. Olney dále poukazuje na motiv simultánního vznikání deníkového textu a zanikání života subjektu, jenž je v autobiografických formách tematizován. Toto tvrzení platí jak pro subjekt *Disiecta membra*, tak *Let let*.

### **Autobiografické formy v českém literárněkritickém myšlení**

Vzhledem k nesjednocenému používání terminologie týkající se autobiografie v českém literárněteoretickém kontextu věnujeme tuto podkapitolu jejímu ujasnění. Prvním z termínů je hojně používaný pojem „autenticita“. Jan Lopatka ji chápe jako pravdivost k vlastnímu životu (Lopatka 1995) a uvádí, že může být vlastní i jiným žánrům. Na straně druhé Pavel Janoušek považuje autobiografické žánry za opak literárního díla (Janoušek 1999) ve smyslu jeho zkonstruovanosti a pokládá autenticitu za synonymum bezprostřednosti v psaní. S Janouškovou tezí je však obtížné souhlasit, neboť autobiografické formy jsou díla slovesná a jejich autoři musejí při psaní dodržovat pravidla stejná jako při tvorbě kterýchkoliv jiných děl. Tento názor zastávají též Růžena Grebeníčková (Grebeníčková 1997) a Sylvie Richterová (Richterová 1993), obě shodně poukazují na to, že i autobiografie využívají řadu specifických literárních prostředků, jichž si čtenář musí být vědom.

Důležitým bodem v této podkapitole je motiv výtvarného autoportrétu ve vztahu k autobiografii, který zmiňuje Petr Fidelius (Fidelius 2000). Fidelius argumentuje tím, že při hodnocení výtvarného díla se vnímatel neřídí věrností předloze, ale kvalitou provedení, tudíž by mělo totéž platit i v literatuře.

Závěrem tvrdíme, že neexistuje opozice deníku „autentického“ a deníku stylizovaného a že promyšlená kompozice je vlastní všem autobiografickým formám.

## Praxe

### Přestupný rok

Při interpretaci *Přestupného roku* (Kolář 1996), označeného paratextově jako Deník, jsme nepostupovali chronologicky, ale řídili jsme se autorstvím záznamů a proměnami, jimiž prošly. Díky této perspektivě lze nalézt souvislosti tematické i stylistické u textů autorských i cizích a porozumět charakteru deníkového subjektu. Vyčlenili jsme a) překlady a přebásnění cizích textů později vydané knižně, b) texty cizích autorů citované beze změn, c) texty cizích autorů se změnou a d) texty vlastní (bez pretextu).

Do první skupiny textů patří přebásnění Ezopových bajek (Ezop a Hollar 1957), překlad sbírky Carla Sandburga *Lid, ano* (Sandburg 1959) a úryvky ze sbírky E. L. Masterse *Spoonriverská antologie* (Masters 1957), jež jsou povětšinou doplněné o autorský komentář. Do druhé patří texty historického charakteru, díla folklorního rázu, ukázky tvorby tehdejších mladých autorů a především umělecké texty autorů převážně z 19. století. Ve třetí nalezneme variace prozaických záznamů na téma kolonizace a holocaustu a variace ponaučení aristotelských nebo čísla z pozdější sbírky *Nový Epiktet* a v závěrečné, nejrozsáhlejší jde o folklorní variace, „autorské mýty“ (Sellier 2002), básně využívající tzv. městský folklor, ale i záznamy slyšeného či komentáře k uměleckým dílům.

Pro charakter Já je klíčový vztah k cizím textům. Základem jeho textové kompozice je tematické pouto, ne období vzniku nebo místo. Soustředí se na texty, jež akcentují mravnost, ať již obecnou, nebo uměleckou. Kolář navazuje na koncept tradice u T. S. Eliota (Eliot 1990), zdůrazňuje pouto mezi literaturou minulosti a současnosti a odpovědnost umělce, který do tohoto kánonu textů chce vstoupit.

Dále je pro Já významná mravnost ve vztahu ke svědectvím z období různých tyranských režimů. Původně prozaické texty převádí do volného verše a mění lexikální podobu textů. Například v případě textů založených na knize Ladislava Šímy *Ležáky* (1947) dochází ke zveršování a osamostatňování slov na veršové řádce, ale i k omezování expresivity v projevu subjektu. Subjekt využívá výčtů jednotlivých faktů, zaměřuje se na detail, jako by chtěl znovu zrekonstruovat celou událost. Typickým motivem zde je dehumanizace, oběti i původci zla ztrácejí své lidské kvality.

Autobiografické Já záměrně rezignuje na vlastnictví dominantního hlasu v deníku. V záznamech, jejichž tvůrce není Kolář, se objevuje verš, próza, styl odborný, obecná čeština. Charakteristickým motivem je protiklad stylu a tématu. Příkladem mohou být

variace nabádavých textů Montaignových či Horatiových, jež subjekt převádí do nespisovné češtiny. Podobně využívá i žánru autorského mýtu (Sellier 2002). Mýty o počátcích lidského rodu jsou vyprávěny z pohledu těch, již byli s příchodem člověka vyhlazeni, hlavní postavou tedy není vítěz, ale poražený. Dalším výrazným rysem textu je jeho apelativnost, jež je založena ne na hlase subjektu, ale na výběru určitých folklorních žánrů, především ponaučení, bajek, modliteb.

Časoprostor deníku přesahuje život subjektu, střídají se zde místa a různá období. Podstatným motivem jsou neměnné principy lidského chování. Celý deník je uspořádán dle znamení zvěrokruhu, což asociuje antickou představu makroanthrópa, kosmického muže, jenž jednotlivá znamení propojuje. Subjekt poukazuje na univerzální čas a provázanost událostí, neomezuje se jen vlastním životem. Toto tvrzení lze vztáhnout i na souvislosti literárněhistorické – žádnému žánru tu není dáno výsadní postavení a subjekt cíleně ukazuje i osudy autorů, již jsou dnes povětšinou zapomenuti.

Autobiografické *Já Přestupného roku* se projevuje především tím, jaké texty do svého deníku vybírá a jak je transformuje a skládá vedle sebe, nejvýraznějším rysem jeho stylizace je to, že ustupuje ze své pozice, aby dal zaznít jiným hlasům. Záznamů, kde se využívá první osoby a časoprostoru roku 1955, je naprosté minimum. Obraz subjektu je založen na důrazu na určitá témata a na transformaci cizích textů.

## **Disiecta membra**

Deníky Jana Zábrany vymezené léty 1970–1984 a označené jako *Disiecta membra* obsahují řadu heterogenních textů. Nalezneme zde texty veršované a prozaické (včetně básní v próze), vlastní a cizí, cizí umělecké a cizí zaslechnuté v hovoru, parafráze, jazykové hříčky, úryvky z překladů vlastních i cizích. Texty s cizím autorstvím nejsou propojeny tematicky, ale vztahem k Já, jejich uváděním subjekt vypovídá o sobě, byť ne v ich-formě. Subjekt touto kombinací textů prezentuje obraz sebe sama, ale vytváří i svědectví o dobové politické, společenské a kulturní situaci.

Při interpretaci jsme postupovali dle hlediska tematického. Došli jsme k závěru, že obraz Já je utvářen pomocí několika funkčních prostředků. Prvním z nich je motiv vzpomínání. Zábranova paměť má takřka fotografickou kvalitu, zaznamenává nejen samotné události, ale i atmosféru, to, jak se Já cítí. Subjekt se opakovaně vrací do svého mládí před odsouzením rodičů komunistickým režimem. Sestup do minulosti je reflektován na



syntaktické rovině využitím složitých souvětí, opakováním spojovacích výrazů a mluvnických figur, jež toto vzpomínání uvozují. Přítomný stav je neustále konfrontován s minulostí, vzpomínky jsou inspirovány čtením, jménem známého či přítele, zaslechnutou poznámkou, ale ne vždy je impuls jasný. V Olneyho modelu vzpomínání (Olney 1998) jde o spojení spřádání (*weaving*) a vyhrabávání (*rummaging*), vzpomínky se vynořují naprosto jasně, ale zároveň se řetězí, propojují se s přítomnou chvílí a jsou ve vztahu k ní interpretovány. Při vzpomínání Zábrana kombinuje informace veřejné a osobní, například zprávy z tisku jsou podnětem k reflexi soukromého života. Paměť je subjektem mnohokrát explicitně komentována jako jeho výlučná kvalita, zhoršení schopnosti si pamatovat pak Já hodnotí jako postupné odumírání vlastní osobnosti.

Dalším charakteristickým rysem Já je jeho zájem o jazyk. Projevuje se v proklamované spřízněnosti s překládanými autory (Boris Pasternak, Isaak Babel, Sylvia Plathová) a v úvahách nad vlastními překladatelskými řešeními. Zábranovo Já glosuje úroveň jazyka médií, na příkladech citací z tisku či rozhlasu demonstruje svůj despekt k tehdejší kulturní úrovni. Normalizační rétorika je kontrastována s úryvky zaslechnutými na ulici nebo se slovy, jež si Já pamatuje z dětství, dále pak s citacemi z knih oblíbených autorů nebo vlastními autorskými hříčkami.

Výrazným motivem promluv subjektu je využití různých gramatických osob spojených s odlišnou jazykovou stylizací. Za nejvýznamnější považujeme opozici mezi Já a Oni. Podle definice Émila Benvenista (cit. dle Olney 1998) je třetí osoba v podstatě ne-osobou, je to někdo, o němž se pouze mluví. V *Disiecta membra* jsou Oni – představitelé komunistické moci – ti, s nimiž nechce mít Já co dočinění. Má od nich odstup, vyjadřuje vůči nim hněv, přesně vypočítává jejich provinění jako v obžalovací řeči, ale na straně druhé se v takových promluvách jeho vztek propojuje s lítostí a melancholií. V těchto pasážích se vyskytují dlouhá souvětí i nedokončené výpovědi ukončené trojtečkou a časté je opakování významově zatížených slov. Druhá osoba singuláru vyjadřuje intimitu a porozumění, subjekt ji využívá nejen v promluvách k sobě, ale i k oslovování konkrétních osob. To, že nevíme, komu jsou tyto promluvy určeny, posiluje jejich důvěrný charakter. Druhé osoby plurálu užívá subjekt v okamžiku, kdy naznačuje svůj odstup od kolektivu (ale ne absolutní jako v případě Oni), staví se do role svědka, podobně jako v Zahradníčkově *Znamení moci* (1968) nebo Ginsbergově *Kvílení* (1956). Jeho hlas nabádá a oslovuje druhé, poukazuje na jejich nevědomost. Třetí osoba singuláru, On, reflektuje odcizení Já sobě samému, využívá se obvykle pro vystižení neporozumění nebo proměny

Já, například ve vzpomínce na minulost (tento motiv je typický pro životopis, v němž vystupuje Já prožívající a Já píšící, přičemž Já píšící se může podívat tomu, kým bývalo a co prožívalo).

Časoprostor, který Já obývá, se přes tematizovanou nesvobodu rozpíná díky množství zmiňovaných knih, ale i známých, kteří Já opustili. Nedosažitelný a zároveň opakovaně tematizovaný prostor je mládí Já. Je zobrazováno jako místo, kam se nikdy nelze vrátit, jde o idylizovaný prostor bezpečí, podobný mateřskému lůnu (Didierová 1994).

Deník *Disiecta membra* obsahuje texty různého původu, žánru a stylu, ale zásadním je v něm hlas subjektu. Ten se v závislosti na využití gramatické osobě a tématu neustále proměňuje, což komplikuje interpretaci Zábranova Já. Subjekt hovoří k sobě i druhým, nostalgicky vzpomíná i útočí, vtipkuje i analyzuje. Tvrdíme, že tato nejednoznačnost obrazu Já je klíčovým rysem jeho stylizace.

## Let let

Čas fabule se v *Letu let* prostírá od roku 1952 do roku 1968, ale text, označen Bohumilou Grögerovou a Josefem Hiršalem jako „kolážované memoáry“, je psán od počátku 70. let do roku 1985. Krom vzpomínkových pasáží jsou sem zakomponovány dobové zprávy z tisku a deníkové záznamy, čímž se hranice mezi memoáry a deníkem rozostřují a tematizuje se paměť obou subjektů a její spolehlivost. Podstatné pro interpretaci je, že zde existují skutečnosti, o nichž ani jedno Já nehovoří. Tato bílá místa komplikují vnímání času vyprávění a přispívají k záměrné nejednoznačnosti textu. Díky množství postav, událostí a především vývoji vztahu dvou ústředních subjektů vykazuje text krom memoárů a deníku znaky románového žánru. Vztah přítomných Já interpretujeme pomocí figur „milostného diskurzu“ (Barthes 2008), jež ukazují, nakolik je text stylizovaný, aby vyhovoval žánru milostného románu. Obě Já do něj vkládají typické motivy jako váhání, žárlivost, nedočkavost nebo motiv nesprávného nápadníka označovaného formálně jako On či Vy. Podstatným motivem v textu jsou též ukázky překladů a tvorby obou Já, jde o příklady momentální aktivity subjektů, ale i prostředek charakterizace dalších postav.

Ženský subjekt se ve svých promluvách orientuje ve větší míře na emoce, zejména spojené s využíváním metafor týkajících se těla, což je teoretiky považováno za typický

znak ženského psaní (Morrisová 2001, Cixousová 1976). Frekventovanými tématy jí jsou krom vlastní tvorby a vztahu s Hiršalem dcery a matka s tetou. Příběh jejího Já sleduje proměnu z pasivní bytosti ve vztahu s Vy v samostatné Já, které se stává součástí tvůrčí dvojice s Já Hiršalovým, tj. tvoří My. Ve svých záznamech vykazuje podobně jako Jan Zábřana velkou spřízněnost s autory, jejichž knihy čte, zajímá ji jejich osud. Ve vztahu s Hiršalem také funguje jako kronikářka došlých dopisů. Jejich převyprávěním a využíváním ustálených figur k jejich uvedení vytváří Grögerová dojem monotónnosti, o níž v souvislosti s nárůstem korespondence hovoří a jež byla nevítanou součástí společného tvůrčího života.

Hiršalovo Já je ve srovnání s Grögerovou orientováno víc na okolí než na své pocity, byť v milostných pasážích je prvním, kdo použije zájmeno Ty, a vztah s Grögerovou líčí pomocí básnických prostředků. Na straně druhé prakticky nemluví o své rodině, domov je však určujícím motivem jeho opakovaného snu o rozpadajícím se domě. Se zájmem o okolí je spojeno časté využívání mluvené řeči. Hiršal při popisu setkávání s přáteli, což je jeden z hlavních motivů jeho zápisů, charakterizuje druhé zaznamenáváním jejich promluv, aniž by do nich výrazně zasahoval. Podobný postup volí i v případě uvádění oficiálních zápisů ze Sjezdů spisovatelů, funguje zde jako zprostředkovatel, případně komentátor vývoje a návaznosti projevů, ale povětšinou je nehodnotí. Hiršalovi přátelé jsou popisováni i ve vzpomínce, Hiršalovo Já disponuje podobně jako Já Zábřanovo dokonalou pamětí. Rozdíl ve vzpomínání je v tom, že u Zábřany je situace subjektem většinou hodnocena, mluví o svých emocích, využívá slovesa vyjadřující smyslový vjem, ale Hiršal je spíše tím, kdo zaznamenává mluvenou řeč.

Pro *Let let* je zásadní existence dvou subjektů, dvou různě stylizovaných hlasů a dvou pohledů na společný život osobní i pracovní. Specifickým tématem této autobiografické knihy je spojení dvou Já v osobní i tvůrčí My, při zachování jedinečných charakteristik obou pisatelů.

## Závěry

*Přestupný rok*, *Disiecta membra* a *Let let se* v řadě rysů vymykají konvenčnímu chápání autobiografických forem. Perspektiva Já je v nich rozšířena využitím žánrově odlišných textů, textů cizích autorů, ale i střídáním různých gramatických osob. Tento motiv spojujeme s tématem svobody slova a mravnosti v umění. Kolářovo Já toto téma akcentuje především v číslech Nového Epikteta a autorských folklorních variacích či překladech Whitmana a Sandburga, Zábranovo Já zdůrazňuje svou potřebu zobrazovat realitu nezkresleně v opozici k Oni a Hiršal s Grögerovou kontrastují oficiální jazyk s vlastní i cizí tvorbou experimentální. Všechna popisovaná Já usilují o odhlédnutí od sebe sama a tematizují neoddelitelnost lidského osudu od osudů druhých. To je formálně uskutečňováno častým spojením témat osobních a veřejných.

Dále je v textech přítomné uvažování o samotné autobiografii jako způsobu vyjádření se. Z interpretace vyplývá, že všechna Já ji reflektují a ve svých textech záměrně tematizují ne/schopnost zachytit vlastní život.

Dalším sdíleným motivem je paměť. Kolářovo Já v *Přestupném roce* usouvztažňuje tematicky podobné události v různých historických obdobích, ale prezentuje i paměť literárněhistorickou. Klade vedle sebe díla zapomenutých autorů, ale též autorů, jejichž názory se výrazně liší. Zábranovo Já se stylizuje do role svědka a toho, kdo na rozdíl od představitelů komunistické moci (označovaných jako Oni) má paměť a žaluje za ty, jimž není dopřáno slova. Hiršal s Grögerovou vytvářejí dojem prostupnosti přítomnosti, minulosti a budoucnosti, a to využitím vzpomínek iniciovaných přítomnými událostmi, předjímáním i častým střídáním gramatických časů.

Všechna čtyři Já cíleně využívají literárních prostředků a jejich charakter plyne ponejvíce z konstrukce textu. To, jak se mluví, je pro ně stejně podstatné jako to, co se říká. I přes zmíněná společná témata je každý z textů jedinečný ve své stylizaci a způsobu zachycení Já.

## Soupis literatury

### Prameny:

DE LAS CASAS, don Bartolome

1954 [1552] *O zemi indijských pustošení a vylidňování zpráva nejstručnější*, přeložil František Gel (Praha: Lidová demokracie)

EZOP – HOLLAR, Václav

1957 *Bajky*, přebásnil Jiří Kolář (Praha: Naše vojsko)

FUKA, Vladimír

2010 *Deník 1952* (Praha: Nakladatelství Plus)

GRÖGEROVÁ, Bohumila

1998 *Branka z pantů* (Praha: Torst)

2004 *Čas mezi tehdy a teď* (Praha: Knihovna Jana Drdy)

HIRŠAL, Josef – GRÖGEROVÁ, Bohumila

1967 *Slovo, píseň, akce, hlas*, ed. Josef Hiršal a Bohumila Grögerová (Praha: Československý spisovatel)

1968 *JOB-BOJ* (Praha: Československý spisovatel)

2007 *Let let*, ed. Šárka Grauová (Praha: Torst)

HIRŠAL, Josef

1965 *Soukromá galerie* (Praha: Mladá fronta)

KOČKA, Václav

1946 *Lidice – dějiny a poslední dnové vsi* (Ústí nad Labem: Přípravný výbor tiskařského, nakladatelského a knihkupeckého družstva)

KOLÁŘ, Jiří

1992 *Dílo Jiřího Koláře. Svazek druhý*, ed. Vladimír Karfík (Praha: Odeon)

1993 *Dílo Jiřího Koláře. Svazek třetí*, ed. Vladimír Karfík (Praha: Odeon)

1995 *Dílo Jiřího Koláře. Svazek čtvrtý*, ed. Vladimír Karfík (Praha: Mladá fronta)

1996 *Přestupný rok. Deník. Dílo Jiřího Koláře. Svazek šestý*, ed. Vladimír Karfík (Praha: Mladá fronta)

2000 *Prométheova játra. Dílo Jiřího Koláře. Svazek devátý*, ed. Vladimír Karfík (Praha: Paseka)

KOPÁČ, Radim

2005 *Klikyháky paměti (Rozhovor Radima Kopáče s Bohumilou Grögerovou)* (Praha: Concordia)

KOTYK, Petr

1997 *Bohumila Grögerová, Josef Hiršal. Rozhovor Petra Kotyka. Tête-à-tête.* (Praha: Středoevropská galerie a nakladatelství)

KRAUS, Ota – KULKA, Erik  
1946 *Továrna na smrt* (Praha: Čin)

MASTERS, Edgar Lee  
1957 [1915] *Spoonriverská antologie*, přeložili Jiří Kolář, Zdeněk Urbánek, Emanuel Frynta (Praha: SNKLHU)

MORGENSTERN, Christian  
1958 [1905] *Šibeniční písně*, přeložil Josef Hiršal (Praha: SNKLHU)  
1964 *Palmström a Palma Kunkel*, přeložil Josef Hiršal (Praha: Mladá fronta)  
2000 *Písně šibeničních bratří*, přeložil Josef Hiršal (Praha: Mladá fronta)

PESSOA, Fernando  
2007 [1982] *Kniha neklidu*, přeložila Pavla Lidmilová (Praha: Argo)

SANDBURG, Carl  
1926 *Selected Poems of Carl Sandburg*, ed. Rebecca Westová (New York: Harcourt and Brace and Comp.)  
1959 [1928] *Dobré jitro, Ameriko*, přeložili Jiří Kolář a Wanda Beranová (Praha: SNKLHU)

ŠÍMA, Ladislav  
1947 *Ležáky* (Praha: Ministerstvo vnitra)

WHITMAN, Walt  
1963 *Prose Works* (New York: New York University Press)

ZÁBRANA, Jan  
1991 *Jistota nejhorsího*, ed. Jiří Trávníček (Praha: Československý spisovatel)  
1992 *Zed' vzpomínek*, ed. Jiří Trávníček (Brno: Atlantis)  
2001 [1992] *Celý život*, ed. Jan Šulc a Dušan Karpatský (Praha: Torst)  
2003 *Básně*, ed. Jiří Trávníček (Praha: Torst)

## **Sekundární literatura**

BARTHES, Roland  
2007 [1977] *Fragmenty milostného diskurzu*, přeložil Čestmír Pelikán (Praha: Pavel Mervart)  
2015 [1975] *Roland Barthes o Rolandu Barthesovi*, přeložil Josef Fulka (Praha: Fra)

BÍLEK, Petr A.  
1996 „Možnosti ‚já‘: Autenticita, autobiografie, autor(ský obraz)“. *Tvar* 7, č. 14, s. 8–9

BLAŽÍČEK, Přemysl  
2002 [1993] „Deník jako literární útvar“. In P. B., *Kritika a interpretace*, ed. Michael Špirit (Praha: Triáda), s. 317–320

BOLLOBÁSOVÁ, Enikő

- 1986 *Tradition and Innovation in American Free Verse* (Budapest: Akadémiai Kiadó)
- CANETTI, Elias  
1992 [1975] „Dialog s krutým partnerem“. In E. C., *Svědomí slov*, přeložil Zdeněk Jančařík (Praha: Torst), s. 53–71
- CIESLAR, Jiří  
2002 *Hlas deníku* (Praha: Torst)
- CIXOUSOVÁ, Hélène  
1976 [1975] „Laugh of the Medusa“, přeložili Keith a Paula Cohenovi. *Signs* 1, č. 4, s. 875–893
- ČERVENKA, Miroslav  
1996 *Obléhání zevnitř* (Praha: Torst)  
2001 *Dějiny českého volného verše* (Praha: Host)
- DE MAN, Paul  
1984 „Autobiography as De-Facement“. In P. de M., *The Rhetoric of Romanticism* (New York: Columbia University Press), s. 67–81
- DIDIEROVÁ, Beatrice  
1976 *Le journal intime* (Paris: Presses Universitaires de France)
- DURNELLOVÁ, Hazel B.  
1963 *The America of Carl Sandburg* (Geneve: Journal de Geneve)
- ELIOT, T. S.  
1991 [1919] „Tradice a individuální talent“. In T. S. E., *O básnictví a básnících*, přeložil Martin Hilský (Praha: Odeon), s. 9–18
- FIDELIUS, Petr  
2000 [1995] „Iluze spolehlivosti“. In P. F., *Kritické eseje* (Praha: Torst), s. 217–259  
2002 [1998] *Řeč komunistické moci* (Praha: Torst)
- FRYNTA, Emanuel  
2013 [1968] „Bytostný básník Jiří Kolář“. In E. F., *Eseje*, ed. Jiří Honzík, Irena Kraitlová a Jan Šulc (Praha: Torst), s. 257–269
- GREBENÍČKOVÁ, Růžena  
1997 „O tzv. autentické a fiktivní literatuře“. *Kritický sborník* 14, č. 1, s. 9–10
- GUSDORF, Georges  
1980 [1956] „Conditions and Limits of Autobiography“. In *Olney (ed.) 1980*, s. 28–49
- HARPHAM, Geoffrey Galt  
1988 „Conversion and the Language of Autobiography“. In *Olney (ed.) 1988*, s. 42–50
- HOCKE, Gustav René

1963 *Das Europäische Tagebuch* (Wiesbaden: Limes Verlag)

INGARDEN, Roman

1989 [1931] „Život literárního díla“. In R. I., *Umělecké dílo literární*, přeložil Antonín Mokrejš (Praha: Odeon), s. 329–353

JANKOVIČ, Milan

1991 [1970] „Perspektivy sémantického gesta“. In M. J., *Nesamozřejmost smyslu* (Praha: Československý spisovatel), s. 23–40

JANOŮŠEK, Pavel

1999 „Autenticita jako protipól literární tradice“. In *Křivánek (ed.) 1999*, s. 11–19

KARFÍK, Vladimír

1994 *Jiří Kolář* (Praha: Československý spisovatel)

1995 „Ediční poznámka“. In V. K. (ed.), *Dílo Jiřího Koláře. Svazek čtvrtý* (Praha: Odeon), s. 298

KIRBY-SMITH, H. T.

1998 *The Origins of Free Verse* (Michigan: Michigan University Press)

KŘIVÁNEK, Vladimír (ed.)

1999 *Autenticita a literatura* (Praha-Opava: Ústav pro českou literaturu AV ČR, Filozoficko-přírodovědecká fakulta Slezské univerzity, Slezské zemské muzeum)

LAKOFF, George – JOHNSON, Mark

2002 [1980] *Metafory, kterými žijeme*, přeložil Mirek Čejka (Brno: Host)

LEJEUNE, Philippe

1989 [1975] „Der Autobiographische Pakt“. In *Niggli (ed.) 1989*, přeložila Hildegard Hildenreichová, s. 214–238

2009 *On Diary*, eds. Jeremy D. Popkin a Julie Raková, přeložila Katherine Durninová, (Honolulu: University of Hawai Press)

LIDMILOVÁ, Pavla

2007 „Fikce intermezza“. In Fernando Pessoa, *Kniha neklidu*, přeložila Pavla Lidmilová (Praha: Argo), s. 279–286

LOPATKA, Jan

2010 [1968] „Deníkové dílo Jana Hanče“. In J. L., *Předpoklady tvorby. Kritické vydání*, ed. Michael Špirit (Praha: Triáda/Plus), s. 86–96

MANDEL, Barrett John

1980 „Full of Life Now“. In *Olney (ed.) 1980*, s. 53–55

MARCUSOVÁ, Laura

1994 *Auto/biographical Discourses* (Manchester: Manchester University Press)

MISCH, Georg



- 1989 [1949] „Begriff und Ursprung der Autobiographie“. In *Niggel (ed.) 1989*, s. 33–54
- MORRISOVÁ, Pam  
2001 [1993] *Literatura a feminismus*, přeložili Renata Kamenická a Marian Siedloczek (Brno: Host)
- MUKAŘOVSKÝ, Jan  
2007 [1943] „Záměrnost a nezáměrnost v umění“. In J. M., *Studie I.*, eds. Miroslav Červenka a Milan Jankovič (Brno: Host), str. 353–388
- NIGGL, Günter (ed.)  
1989 *Die Autobiographie. Zu Form und Geschichte einer Literarischen Gattung* (Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft)
- NUSSBAUMOVÁ, Felicity A.  
1988 „Towards Conceptualizing Diary“. In *Olney (ed.) 1988*, s. 128–141
- OLNEY, James (ed.)  
1980 *Autobiography. Essays Theoretical and Critical* (Princeton: Princeton University Press)  
1988 *Studies in Autobiography* (New York: Oxford University Press)
- OLNEY, James  
1998 *Memory and Narrative. The Weave of Life-Writing* (Chicago: The University of Chicago Press)
- PASCAL, Roy  
1960 *Design and Truth in Autobiography* (London: Routledge and Kegan Paul)
- PROPP, Vladimír Jakovlevič  
2008 [1976] „Kumulativní pohádka“. In: V. J. P., *Morfologie pohádky a jiné studie*, přeložila Hana Šmahelová, ed. Hana Šmahelová (Jinočany H&H), s. 283–290
- RACHŮNKOVÁ, Zdeňka  
1992 *Zamlčování překladatelé* (Praha: Ivo Železný)
- RENZA, Louis A.  
1980 [1977] „The Veto of the Imagination: A Theory of Autobiography“. In *Olney (ed.) 1980*, s. 268–295
- RICHTEROVÁ, Sylvie  
1993 „Deník vzniká jako dílo...“. *Prostor* 6, 1993, č. 24, s. 26–29  
2004 *Místo domova* (Brno: Host)
- SEARLE, John  
1975 „The Logical Status of Fictional Discourse“. *New Literary History* 6, 1975, č. 2, s. 319–332
- SELLIER, Phillipe

2002 [1984] „Co je literární mýtus?“. In P. S., *Znak, struktura, vyprávění. Výbor z prací francouzského strukturalismu*, přeložil Petr Kyloušek, ed. Petr Kyloušek (Brno: Host), s. 99–117

SCHNEIDER, Manfred

1986 *Die erkaltete Herzensschrift. Der Autobiographische Text im 20. Jahrhundert* (München: Carl Hanser Verlag)

STANZEL, Franz K.

1988 [1984] *Teorie vyprávění*, přeložil Jiří Stromšík (Praha: Odeon)

STAROBINSKI, Jean

1980 [1971] „The Style of Autobiography“. In *Olney (ed.) 1980*, s. 73–84

SUCHOMEL, Milan

1992 *Literatura z času krize* (Brno: Atlantis)

ŠKVORECKÝ, Josef.

2000 *Podivný pán z Providence a jiné eseje*, ed. Michael Špirit (Praha: Ivo Železný)

ŠULC, Jan

2001 „Ediční poznámka k prvnímu a druhému vydání“. In Jan Zábřana, *Celý život*, ed. Jan Šulc (Praha: Torst), s. 1067–1070

THOMÄ, Dieter

2007 *Erzähle dich selbst. Lebensgeschichte als philosophisches Problem* (München: Suhrkamp)

TRÁVNÍČEK, Jiří

1996 „Vykoupen ve vlastním zatracení“. In J. T., *Poezie poslední možnosti* (Praha: Torst), s. 99–117

VANČURA, Zdeněk

1957 „E. L. Masters, básník Spoonriverské antologie“. In E. L. Masters, *Spoonriverská antologie*, přeložili Jiří Kolář, Zdeněk Urbánek, Emanuel Frynta (Praha: SNKLHU), s. 348–357

WEINTRAUB, Karl

1975 „Autobiography and Historical Consciousness“. *Critical Inquiry* 1, č. 4, s. 821–848

WESTOVÁ, Rebecca

1926 „Preface“. In R. W. (ed.), *Selected Poems of Carl Sandburg* (New York Harcourt and Brace and Comp.), s. 18–25

ZAJAC, Peter

1999, „Autentickosť jako rétorická figura“. In *Křivánek 1999*, s. 21–28

## ŽIVOT

2005 [1956] *Život je všude. Almanach z roku 1956*, ed. Josef Hiršal a Jiří Kolář, k vydání 2005 připravili Kateřina Ondřejová a Stanislav Wimmer (Praha/Litomyšl: Ladislav Horáček – Paseka)